

Amir Karić

PANISLAMIZAM I PANISLAMSKI DISKURS - O DEKADENCI MUSLIMANSKOG SVIJETA

Rezime

U ovom se radu razmatraju dva pitanja. Prvo je pitanje političkih prilika u muslimanskom svijetu, odnosno konteksta u kojem su nastala reformistička gibanja, s posebnim naglaskom na panislamski pokret. Drugo je analiza sadržaja pojedinih rasprava panislamskog uklona s ciljem ukazivanja na razumijevanje problema dekadence muslimanskog svijeta od strane autora panislamske orijentacije.

Analizom sadržaja nekoliko rasprava panislamskog karaktera može se zaključiti da su panislamisti identificirali nekoliko faktora koji su doveli do dekadence muslimanskog svijeta. Među njima su najvažniji nizak nivo pismenosti, raširen konzervativizam u tumačenju islama, totalitarni oblik vlasti i dr. Analizirane rasprave su aktivistički orijentirane, u smislu poziva na promjene među muslimanima.

Ključne riječi: *panislamizam, islamski svijet, muslimanski ummet, dekadenca, reforma.*

Uvod

POLITIČKA HISTORIJA MUSLIMANSKOG SVIJETA od XVII stoljeća i dalje bitno je determinirana vanjskopolitičkim opredjeljenjima i interesima evropskih zemalja, koje su u tom razdoblju bile u pu-

nom usponu. Evropske zemlje su stasale i preuzele svekoliku inicijativu naspram muslimanskoga svijeta, koji je prešao u stratešku defanzivu.

Stanje Osmanskog carstva, kao najmoćnije zemlje muslimanskog svijeta, ukazivalo je na stanovitu slabost i unutarnje krize. Sultan je sve više gubio stvarni autoritet nad moćnim prvacima pokrajina, koji su priskrbili za sebe znatan nivo samostalnosti, a nerijetko su gradili u potpunosti zaseban sistem vlasti.¹ Istovremeno, Carevina je bila nemoćna da se odupre prodorima Rusije sa sjevera. Polovinom XIX stoljeća Rusija se proširila na Kavkaz i centralnoazijska područja.² U drugoj polovini XIX stoljeća nastavilo se potiskivanje Osmanlija sa Balkana. Na drugoj strani, događaj koji je šokirao muslimanski svijet i koji je prethodio stoljeću evropskog kolonijalnog osvajanja toga svijeta bio je nagli i iznenadni prodor Napoleona Bonaparte u Egipat 1798. godine.³ Polovinom XIX stoljeća britanska istočno-indijska kompanija preuzima vlast u Bengalju i potiskuje Mogulsko carstvo, te vremenom preuzima kontrolu nad ostalim dijelovima Indijskog poluostrva. U isto vrijeme holandska vlada učvršćuje svoju vlast na Javi, koju je u periodu 1600.-1800. godine kontrolirala posredstvom holandske istočnoindijske kompanije.

Francuska je 1830. godine izvršila invaziju Alžira, zatim 1881. godine invaziju Tunisa. U oba slučaja, odmah nakon vojnog pokoravanja teritorija, Francuska je vršila naseljavanje Francuza u novoosvojene kolonije. Velika Britanija je 1882. godine okupirala Egipat, a 1898. anglo-egipatske snage okupirale su Sudan. Maroko je pretrpio invaziju od strane Španije 1892. godine. Do kraja XIX stoljeća Holandija je pod svoju kontrolu stavila Sumatru i Indoneziju, a Velika Britanija Malaju, dok je Rusija pod svoju kontrolu stavila emirate Hivu i Buharu.⁴ “Na prelazu iz XIX u XX vijek na golemom prostoru Bliskog i Srednjeg istoka, Centralne Azije i Indije postojale su tri međunarodno priznate

¹ Joseph von Hammer, *Historija turskog/osmanskog carstva*, III, Zagreb, 1979., str. 261.

² Joseph von Hammer, *nav. djelo*, str. 262; Dr. Fikret Karčić, *Društveno-pravni aspekt islamskog reformizma*, Sarajevo, 1990., str. 29.

³ Marcel A. Boisard, *Humanizam islama*, Sarajevo, 2002., str. 310.

⁴ Elie Kedourie, *Islam do sredine XX vijeka*, u: “Svijet islama. Vjera. Narodi. Kultura.” Beograd, 1979., str. 345; Grupa autora, *Enciklopedijski atlas svijeta*, (prijevod s engleskog) Rijeka, 2001., str. 132-148.

muslimanske države: Osmansko carstvo, Perzija i Afganistan. Ostale zemlje imale su status kolonija, protektorata ili anektiranih područja.”⁵

Muslimani su se našli licem u lice sa stranim kršćanskim svijetom koji je predstavljao dominantnu stranu. “Historija” se sada dešavala u njihovim zemljama, a ne negdje daleko u Andaluziji, Siciliji, i drugim evropskim zemljama, gdje su muslimani dolazili kao moćni nosioci snažnije civilizacije, razvijenije kulture i znanosti. Novonastale okolnosti su ih zbunjivale, jer uspjesi koje su ostvarili od VII do XVI stoljeća i njihova dominacija svjetskom političkom scenom u tom razdoblju doprinijeli su da se vremenom kod njih samih razvije uvjerenje kako je historijska realizacija islama samo znak njegove metafizičke primordijalnosti i ispravnosti, te da su uspjesi posljedica njihove pravovjernosti.⁶ Uspjesi evropskih zemalja u kolonijalnom pohodu na istok i potčinjavanje muslimanskih zemalja poljuljali su uvjerenost muslimana u vlastitu superiornost i snažno podstakli potrebu za samopreispitivanjem.

Tokom XVIII i XIX stoljeća u muslimanskom svijetu pojavilo se nekoliko pokreta čiji je cilj bio obnova vjere i reforma društva. Poznati pakistanski autor Fazlu Rahman ih naziva predmodernističkim reformističkim pokretima.⁷ Vjerovatno, najutjecajniji među njima bio je Vehabijski pokret, koji se javio u Arabiji polovinom XVIII stoljeća. U Africi su nastali pokreti Idrisija i Senusija, kao i Fulanijski i Mehdistički pokreti u Nigeriji i Sudanu. U Indiji su, također, bila prisutna snažna reformistička gibanja. U Srednjoj Aziji nastao je reformistički pokret sa sličnim intencijama i opredjeljenjima kao i ranije spomenuti.⁸ Iako su nastajali u različitim krajevima muslimanskoga svijeta, predmodernističke pokrete karakterizira stanovita kongenijalnost, što ukazuje na to da su oni rezultat nabujale potrebe da se realnost muslimanskog svijeta preispita i da se pronađe formula za zaustavljanje regresije. Predmodernistički reformistički pokreti su refleksi, prije svega, općega stanja duha muslimanskih naroda i njihove opće dezorijentacije, apatije i političke inferiornosti. Njihova zajednička karakteristika sadržana je u

⁵ Dr. Fikret Karčić, *nav. djelo*, str. 30.

⁶ Elie Kedourie, *nav. djelo*, str. 346.

⁷ Fazlu Rahman, *Duh islama*, Beograd, 1983., str. 269-291.

⁸ Isto, str. 283; Pored Fazlu Rahmanovog djela, opširnija obavještenja o spomenutim pokretima nalaze se u: M. M. Sharif, *Historija islamske filozofije*, Zagreb, 1988., str. 429-454 i 509-544.

pozivu na povratak ranim obrascima života, kakvi su etablirani u vrijeme Vjerovjesnika, a. s., i prve četverice halifa (632.-661.). Oni insistiraju na izravnom čitanju Kur'ana i autentičnog hadisa, te zanemarivanju interpretacija koje su nastajale tokom nekoliko stoljeća. Ovi pokreti su aktivističkog karaktera, sa programima moralne obnove koja vodi političkoj akciji. Naglasak njihova djelovanja je na moralnim, socijalnim i ekonomskim problemima, a ne na razmatranjima eshatoloških pitanja. Čitav kontekst borbe za reformu izražen je u terminima moralnog pozitivizma i socijalne dobrobiti, a ne u terminima spiritualnosti.⁹ Ovi pokreti su u literaturi označavani najčešće kao puritanski, po karakteru svoje prakse, i fundamentalistički, po karakteru ideologije.

Moderni reformistički diskurs¹⁰ vezan je za nekoliko znamenitih pojedinaca na prelazu XIX u XX stoljeće. Najznačajniji među njima je Džemaludin Afgani.

Za razliku od predmodernističkih pokreta, reformatori su smatrali da uređenje Medinske zajednice muslimana treba biti ideal, a ne obrazac reforme muslimanskih društava. Predmodernistički pokreti nastojali su restaurirati prošlost, a moderni reformatori reinterpreterati izvore islamskog učenja.¹¹

Nastanak panislamizma i njegovi glavni protagonisti

U akademskoj javnosti izraz panislamizam prvi put je upotrijebljen 1877. godine. To su učinila dvojica autora, na njemačkom jeziku Franz von Werner, koji je pisao pod pseudonimom Murad Efendi, i na engleskom jeziku turkolog Arminius Vambery. Popularizaciji ovog termina stanovit doprinos dao je Gabriel Charmes, francuski novinar koji je 1880-ih napisao i objavio nekoliko tekstova o panislamizmu. Nakon toga izraz panislamizam se često susreće u britanskoj štampi i drugdje.¹²

⁹ Fazlu Rahman, *nav. djelo*, str. 288.

¹⁰ Isto, str. 298.

¹¹ Isto, str. 310.

¹² Jacob M. Landau, *The Politics of Pan-Islam, Ideology and Organization*, Clarendon Press, Oxford, 1990. str. 2; Naimur Rahman Farooqi, *Pan-islamism in the nineteenth Century*, str. 286 (citirano prema: Dr. Fikret Karčić, *Društveno-pravni aspekti islamskog reformizma*, Sarajevo, 1990., str. 78.

Upotreba ovog izraza u evropskim jezicima analogna je označavanju pan-pokreta kao što su paneuropeizam, pangermanizam, panslavizam i dr., koji su bili poznati kulturnoj javnosti toga vremena. Idejno konstituiranje pokreta kojeg se u evropskim jezicima naziva panislamizam vezuje se za pokret *Mlade osmanlije* koji je osnovan 1865. godine. U istanbulskom listu *Hurijet*, u izdanju od 9. novembra 1868. godine, prvi put je upotrijebljena sintagma *Ittihad-i islam* (islamsko jedinstvo), što je ekvivalent za izraz panislamizam. *Mlade osmanlije* su naglašavali da samo islamsko jedinstvo, predvođeno Osmanlijama, može sačuvati Osmansko carstvo.¹³ Ovaj pokret se zalagao za modernizaciju Carstva kako bi se zaustavilo njegovo daljnje rastakanje. Sve snažnije se pokazivala potreba za reformom vojske, a zahtjevi za uvođenjem parlamentarizma bili su sve glasniiji. Reforma ekonomskog sektora i zakonodavstva postavljala se kao nužnost, s obzirom na sve intenzivniju trgovinsku razmjenu s inozemstvom i kompleksnost unutrašnjih prilika u samome Carstvu.¹⁴

Ideja panislamizma svoju prvotnu artikulaciju na arapskom jeziku dobija u listu *El-Urva el-vuska* (Čvrsta veza) 1884. godine, kojeg su osnovali i uređivali Džemaluddin el-Afgani i Muhammed Abduhu.

Ishodište panislamizma, kao političkog pokreta u Osmanskom carstvu, čiji je pragmatični cilj bio okupljanje i ujedinjenje muslimanskog svijeta, nalazi se u sporazumu postignutom između Osmanske države i Rusije u Kučuk Kajnardži 1774. godine. Ovaj mirovni ugovor¹⁵ dao je Osmanskom sultanu duhovnu jurisdikciju nad muslimanima, koji su povlačenjem Osmanske države ostali živjeti izvan njenih granica, odnosno pod ruskom upravom, kao i pravo ruskom caru da stane u zaštitu kršćana koji žive unutar granica Osmanske države. Ova odrednica je stoljeće poslije, tačnije 1876. godine, ugrađena u osmanski ustav: "Njegovo visočanstvo, sultan, kao halifa, zaštitnik je muslimanske vjere".¹⁶

Panislamizam je postao zvanična ideologija Osmanske države dolaskom na prijestolje sultana Abdulhamida II. Iako su *Mlade osmanlije*, kao što je istaknuto prije, ovaj idejni diskurs inaugurirali deceniju prije, samo u razdoblju vlasti ovoga sultana panislamizam je imao status

¹³ Jacob M. Landau, *nav. djelo*, str. 2.

¹⁴ Iscrpnu elaboraciju ovog pitanja uradio je dr. Fikret Karčić u knjizi *Društveno-pravni aspekt...*, Sarajevo, 1990. godine.

¹⁵ Vidi: Joseph von Hammer, *nav. djelo*, str. 252-253.

¹⁶ Jacob M. Landau, *nav. djelo*, str. 11.

oficijelne državne ideologije. Prije 1876. godine i izvjesno vrijeme poslije 1908. godine manifestirao se samo na razini religiozne zajednice. Iako je i tada imao intencije političke naravi, nedostajala mu je podrška državne strukture.

Glavni promotori panislamizma bili su istovremeno i najutjecajnije intelektualci toga vremena.

Nesumnjivo, najznačajnija figura među zagovornicima panislamizma je Džemaludin el-Afgani. Ovaj autor, nesvakidašnje energije, mnogo je putovao, posjetio i boravio kraće ili duže vrijeme u Iranu, Indiji, Turskoj, Hidžazu, Egiptu, Francuskoj, Engleskoj i Rusiji. Na putovanjima je emfatičnim govorima nastojao revitalizirati islamski duh i ujediniti muslimane, s ciljem pružanja otpora evropskoj agresiji. U tom kontekstu veliku pažnju usmjerio je na ujedinjenje *šija* i *sunija* kao esencijalno pitanje muslimanskoga jedinstva. Sultan Abdulhamid II pozvao ga je 1892. godine u Istanbul kako bi, prema svemu sudeći, bio u prilici kontrolirati njegov razigrani i nemirni duh. Pet posljednjih godina života proveo je u tome gradu.¹⁷

U razdoblju vlasti sultana Abdulhamida II formiran je stanoviti broj udruženja, koja su popularizirala koncept panislamizma. U Parizu su 1884. godine El-Afgani i Abduhu osnovali udruženje čiji su ciljevi bili reforma i ujedinjenje.¹⁸ U Londonu je 1886. godine osnovano *Panislamsko društvo*. Cilj udruženja je bio razvijanje bratskog sentimenta među svim muslimanima u svijetu, a njihovo ujedinjenje su smatrali krajnjim ciljem svoga djelovanja. Pod Sultanovim patronatom, u Londonu je 1903. godine osnovano društvo *Panislam*, čiji je predsjednik bio Abdulah el-Me'mun Suhraverdi. Godinu dana kasnije naziv društva promijenjen je u *Islam*, a prestalo je s radom 1907. godine.¹⁹

U pogledu pružanja materijalno-financijske podrške panislamskoj politici sultana Abdulhamida II, najveći značaj imalo je osnivanje Osmanskog društva crveni polumjesec (*Osmanli Hilali ahmer Cemiyeti*) 1887. godine i pokretanje izgradnje tzv. "Hidžaske pruge". Organizacija "Osmansko društvo crveni polumjesec" je razvila svoje filijale širom Osmanske države, posredstvom kojih su muslimani pomagali panislamsko djelovanje centralne vlasti, odnosno Dvora. Projekat "Hidžaska

¹⁷ Isto, str. 13-15.

¹⁸ Isto, str. 48.

¹⁹ Isto, str. 49-50.

pruga” kontinuirano je upotrebljavan u svrhu panislamske propagande, a donacije, u manjim ili većim iznosima, za njegovu realizaciju upućivali su muslimani širom svijeta.²⁰

Važnu ulogu u promoviranju panislamizma imale su novine, listovi i publikacije druge vrste. U Istanbulu su štampane novine na turskom, arapskom i urdu jeziku. Razdoblje oficijelne panislamske politike bilo je i razdoblje povećanja broja novina i listova. Godine 1876. štampano je stotinu i sedam novina i periodičnih listova, a 1919. godine izlazilo ih je oko hiljadu.²¹

Sultan Abdulhamid II intenzivno i ekstenzivno je radio na etabli-ranju panislamskog pokreta među muslimanima, šaljući emisare, eminentne ličnosti toga vremena, u sve zemlje gdje su živjeli muslimani kao većina ili manjina. Njegov interes je obuhvatao Rusiju, Iran, Afganistan, Centralnu Aziju, Indiju, Kinu, Malajski arhipelag, Japan, Maroko, Alžir, Tunis, Egipat, Sudan i Arabiju, kao i pojedina druga manje značajna područja, kao što je Zanzibar.²²

Propagiranje panislamizma kao ideologije integralizma nastavljeno je i poslije uvođenja parlamentarizma 1908. godine, odnosno nakon svrgavanja s vlasti sultana Abdulhamida II 1909. godine. U razdoblju poslije Mladoturske revolucije panislamsku ideju promovirali su brojni autori, među kojima su najpoznatiji Mehmed Akif (1873.-1936.), Ahmed Hilmi (1865.-1914.), Dželal Nuri (1877.-1939.), Said Halim-paša (1863.-1921.) i dr. Najznačajniji listovi panislamskog uklona tog razdoblja su *Sirati-mustekim* (Pravi put), *Sebilur-Rešad* (Ispravan put), *El-Hidaja* (Uputa), te *Hikmet* (Mudrost), kojega je nakon objavljivanja nekoliko snažnih i vatrenih panislamskih tekstova Ahmeda Hilmija zabranio “Odbor za jedinstvo i napredak”. Mladoturci su poslije preuzimanja vlasti bili u dilemi da li da i dalje zastupaju panislamizam, kojeg je tokom cijelog perioda svoje vladavine zastupao njihov protivnik svrgnuti sultan Abdulhamid II, ili da ga u cijelosti odbace. Iako je bilo snažnih zalaganja za odbacivanje panislamizma u cijelosti, on je ipak dobio

²⁰ Isto, str. 56.

²¹ Isto, str. 58.

²² Isto, str. 65-68.

podršku od "Odbora za jedinstvo i napredak", koji je djelovao pod stanovitim utjecajem muslimana koji su emigrirali iz Rusije u Tursku.²³

Među muslimanima Rusije širok krug intelektualaca i javnih ličnosti prihvatili su panislamsku ideju i postali njeni agilni zastupnici. Takav odnos posljedica je, prije svega, snažne oficijelne politike kristijanizacije i rusifikacije, koju je provodila ruska vlast. Najistaknutija ličnost među nosiocima panislamizma bio je Ismail Gasprinski (1851.-1914.) koji je prethodno potpao pod utjecaj Mladih osmanlija i njihovih panislamskih stavova. Gasprinski je bio erudita, novinar, publicista, aktivista i pisac nekoliko desetina knjiga o različitim temama. Unutar njegova spisateljskog opusa, pored panislamizma, nalaze se i panturske ideje, a zauzeo je središnje mjesto unutar reformističkog pokreta *džedidizma*, u okviru čega je inicirao promjene nastavnog curriculuma u školama tradicionalnog tipa.²⁴

S početkom 1. svjetskog rata panislamisti u Rusiji našli su se u dilemi koga trebaju podržati, Rusiju iz patriotskih razloga ili Tursku, tj. muslimane, zbog osjećaja solidarnosti s istovjericima. U takvoj nedoumici, muslimanske mase su u najvećem broju pružile podršku Rusiji, a panislamske vođe Akčura, Agaoglu i Abdurrešid Ibrahim emigrirali su u Istanbul, gdje su nastavili raditi na promociji panislamskih ideja. Gasprinski je umro 1914. godine.²⁵ Tokom 1917. godine ponovo je reaktualizirana inicijativa o ujedinjenju svih muslimana koji su živjeli u Rusiji. S tim ciljem je u Moskvi održana konvencija na kojoj je učešće uzelo između 800 i 900 predstavnika različitih grupa i asocijacija. U Kazânu je održana druga sveruska muslimanska konvencija u julu 1917. godine, na kojoj je naglašena potreba za kulturnim i političkim jedinstvom muslimana Rusije. Izbijanje Oktobarske revolucije iste godine osujetilo je sva nadanja i aktivnosti na ostvarivanju političkog jedinstva muslimana Rusije.

Panislamizam je ostvario veliki utjecaj na muslimansku populaciju u Indiji, kako na razini ideologije tako i u formi pokreta. Problem otrgnutosti muslimana Indije od cjeline *umeta* za njih je postalo supstancijalno pitanje sa propašću Mogulskog carstva, odnosno britanskom okupacijom Indije. Trenutak okupacije značio je i kraj muslimanske vlasti, odno-

²³ Isto, str. 87.

²⁴ Isto, str. 143-149.

²⁵ Isto, str. 152-156.

sno mogulskog hilafeta. Za muslimane Indije to je bio veliki psihološki i emocionalni hendikep. U stanju svojevrsne konfuzije smatrali su da je halifa u Istanbulu, kao jedini preostali neovisni muslimanski vladar, najlegitimniji da predstavlja vrhovni autoritet muslimana u svijetu. Ulema Indije potvrdila je legitimitet pretenzija Osmanskog sultana na univerzalni hilafet.²⁶ Međutim, to shvatanje nisu dijelili svi muslimani u Indiji. Naj eminentniji predstavnik realpolitičke autopercepcije bio je Sejjid Ahmed-han (1817.-1898.), teoretičar, političar i reformator, jedan od najznačajnijih muslimanskih političara svoga vremena u Indiji. Nastojao je uvjeriti muslimane da pozivanje na autoritet Osmanskog sultana kao svemuslimanskog halife i na njegovu zaštitu, u okolnostima kada Indijom formalno i faktički upravlja V. Britanija, spada u domen fikcije i političkog romantizma. Odricao je sultanu Abdulhamidu II pravo na duhovnu jurisdikciju nad indijskim muslimanima i sugerirao uvažavanje političke realnosti.²⁷

Stanovit broj listova služio je promoviranju panislamizma, a između njih se ističu: *El-Hilan* (na urdu jeziku), *Zemindar* (na urdu jeziku), *Comrade* (na engleskom jeziku), *Hamdard* (na urdu jeziku) i dr. Muslimani Indije osnovali su određeni broj organizacija koje su prikupljale novčana sredstva i upućivale ih kao pomoć u Istanbul. Tokom osmansko-talijanskog rata sanitetske ekipe indijskih muslimana odlazile su kao ispomoć u Istanbul. Ebul Kelam Azad je u listu *El-Hilal* pozivao muslimane na bojkot roba koje dolaze iz evropskih zemalja. Organizacija *Anjuman-i Khuddam-i Ka'ba* (Udruženje čuvara Ka'be) je osnovana 1913. godine s ambicioznim ciljem zaštite svetih gradova Mekke i Medine od agresije nemuslimanskih snaga,²⁸ a 1919. godine je osnovan masovni vjersko-politički *Hilafet pokret*. Početkom treće decenije XX stoljeća *Hilafet pokret* imao je utjecaja na određene krugove izvan Indije i to u Turskoj i Egiptu. Međutim, prolaskom vremena, njegov utjecaj je slabio da bi prestao s djelovanjem u decembru 1933. godine, kada je održana posljednja godišnja skupština. Najmarkantnije ličnosti među nosiocima panislamizma bili su Ebul-Kelam Azad (1888.-1958.), Muhamed Ali (1878.-1932.), Ševket Ali (1873.-1938.) i Kajamu Din Muhamed Abdul-Bari (1879.-1926.). Pored panislamskih aktivnosti u

²⁶ Dr. Mohammad Shah, *Pan-Islamism in India & Bengal*, str. 47.

²⁷ Isto, str. 51.

²⁸ Isto, str. 198-199.

Indiji, indijski muslimani, koji su živjeli u Velikoj Britaniji, osnovali su 1906. godine u Londonu udruženje *Panislamsko društvo*.

Primjeri panislamskog diskursa o dekadenci muslimanskog svijeta

Jedan od najuglednijih pisaca svoga vremena Emir Šekib Arslan govoreći o uzrocima dekadence muslimanskog svijeta u raspravi *Zašto su muslimani nazadovali, a drugi napredovali*²⁹ ističe da je islam ujedinio Arape, a potom dao snagu i njima i svim drugim narodima koji su ga prihvatili. Prema tome, smatra Emir Arslan:

“... Moramo tražiti i ispitati uzrok zahvaljujući kome su muslimani napredovali, osvajali, zagospodarili, gradili i postigli taj stepen slave i napretka, i moramo tome istraživanju obratiti veliku pažnju da se uvjerimo postoji li taj uzrok kod Arapa još, a oni ipak nazaduju; a s njima zajedno, nazaduju i njihovi učenici, ostali muslimani, ili je možda kod njih nestalo tog uzroka, a od vjere nije ostalo ništa, osim samog imena, od islama ništa osim tragova, od Kur’ana ništa osim učenja bez vladanja po njemu, i drugih stvari koje su bile u njegovom početku. Kada to dobro ispitamo, vidjet ćemo da je, bez sumnje, nestalo onoga uzroka pomoću koga su muslimani napredovali, pa ako je nešto i ostalo, to je samo kao tragovi tetoviranja na ruci. Kada bi Bog obećao muslimanima ugled zbog samoga njihova imena bez ikakva rada, imali bismo pravo reći: ‘Gdje je ugled muslimanima koji se spominje u ajetu: ‘Ugled pripada samo Bogu, Njegovom Poslaniku i muslimanima?’ – Kada bi Bog rekao: ‘Dužnost nam je pomoći muslimane’, u tom smislu da će im pomagati bez ikakve njihove vrline, osim što tvrde da su muslimani, onda bi bilo mjesta čuđenju: zašto ih ovako ostavlja na cjedilu nakon izričitog obećanja pomoći? No, kur’anski su citati drukčiji, jer Bog neće prekršiti svoje obećanje, a Kur’an se nije ništa promijenio, nego je promjena jedino kod muslimana, na što je Bog i upozorio, riječima: ‘Zaista, Allah neće promijeniti stanje jednog naroda, sve dok taj narod ne izmijeni sebe.’ Pošto su se muslimani promijenili, bilo bi čudno da im Bog ne promijeni ono što su imali, da im ne dadne poniženje i mizeriju, umjesto ugleda i veličine; to bi bilo oprečno božanskoj pravednosti,

²⁹ Emir Šekib Arslan, *Zašto su muslimani nazadovali, a drugi napredovali*, Glasnik Vrhovnog starješinstva IVZ, 1934. (Reprint: Visoki saudijski komitet za pomoć Bosni i Hercegovini, 1995.).

a Bog je sama pravda. (...) Kad bi Bog ikoga pomagao bez ikakva rada, sigurno bi pomogao svoga poslanika Muhammeda a.s., a ne bi učinio potrebnim da ratuje, da se bije i bori i da se podvrgava prirodnim zakonima za postignuće cilja. ³⁰

Analizom spomenute rasprave može se konstatovati da on smatra da je nekoliko faktora presudno utjecalo na dekadenciju muslimana.

Prvi razlog je “neznanje”, pod čime on podrazumijeva nepismenost muslimanskih naroda. S obzirom na karakter njegove rasprave, u njoj ne nalazimo podatke na osnovu kojih bi se moglo zaključiti koliki je procenat muslimana bio pismen, odnosno kolike su bile razmjere nepismenosti muslimanskih naroda. Međutim, sama činjenica da Emir Arslan ovaj faktor stavlja na prvo mjesto govori mnogo o toj pojavi.³¹

“Moralna iskvarenost” je drugi važan razlog. Pod moralnom iskvarenošću Emir Šekib Arslan podrazumijeva nedostatak svih onih vrlina na koje se poziva u Kur’anu Časnom, kao što su pouzdanost, poštenje, povjerenje, marljivost, radinost, urednost i druge osobine koje su krasile prve generacije muslimana, a što bismo mi danas nazvali etikom svakodnevnog ponašanja koja vodi uspjehu. On posebno ukazuje na opasnost totalitarnog oblika vlasti kod muslimana, kao jednu od najvećih i najopasnijih devijacija.³²

“Nespremnost na odricanja” jedan je od bitnih razloga dekadence, smatra Emir Arslan. Svoju tvrdnju ilustrira sljedećim riječima:

“Islamski narodi, međutim, žele očuvati svoju samostalnost bez ikakve požrtvovanosti (...) Muslimani su zabacili i napustili sve, ili većinu onoga što im je naredio Kur’an (u tom pravcu), a pouzdali se da će zaslužiti Božiju pomoć samo time što su muslimani, što vjeruju u Jednoga Boga i misle da im je samo to dosta a da se ne bore životom i imetkom. (...) Imamo jedan skorašnji primjer, a to je palestinsko pitanje. Odigrali su se krvavi događaji između Arapa i Židova u Palestini, u kojima su mnogi izginuli i na jednoj i na drugoj strani. Na to su Židovi sa svih strana svijeta stali slati pomoć postradalim Židovima u Palestini, a i muslimanski svijet je, naravno, htio priteći u pomoć palestinskim Arapima. Dobrovoljni prilozi Židova svojoj braći u Palestini dosegli

³⁰ Isto, str. 14-15.

³¹ Isto, str. 36.

³² Isto, str. 36.

su jedan milion funti, a svi dobrovoljni prilozi muslimana iznosili su trinaest hiljada funti, tj. skoro stoti dio.”³³

Emir Arslan ističe da je jasno da su Židovi znatno bogatiji od muslimana, ali naglašava da je u svijetu 350 miliona muslimana i samo 20 miliona Židova. U istom kontekstu Arslan ističe i očiti “strah i kukavičluk” među muslimanima, te ukazuje da se sa većom odlučnošću Evropljani bore na tlu muslimanskih zemalja negoli sami muslimani za očuvanje ili sticanje slobode.

U pogledu tumačenja islama, “okorjeli konzervativizam” je jedan od ključnih uzroka stagnacije muslimanskih naroda. Njegova je percepcija vrlo jasna: “Dakle, islam su upropastili bezvjerci i okorjeli konzervativci.”

Nevjernikom u ovom kontekstu on podrazumijeva onoga koji

“... želi samo evropeizirati muslimane i ostale istočnjake, zbrisati im sve njihove osobine i karakteristike, nagnati ih da zaniječu svoju prošlost i učiniti ih hemijskim elementom za sastav sasvim drugog tijela, pa da se s njim stope izgubivši svoju bitnost.”³⁴

Prema Emiru Arslanu “okorjeli konzervativci” jednako su štetni bili za muslimanske narode kao i spomenuti nevjernici. Arslan opisuje “okorjelog konzervativca” na sljedeći način:

“onoga koji je pripremio teren neprijateljima islamske civilizacije da se protiv nje bore, navodeći da je zaostalost u kojoj se nalazi islamski svijet plod islamske doktrine. Okorjeli konzervativac je onaj koji je uzrok siromaštvu u koje su pali muslimani, jer je učinio islam samo vjerom onoga svijeta, a islam je uistinu vjera ovoga i onoga svijeta i to je baš njegova odlika mimo ostale vjere. (...) Okorjeli konzervativac je onaj koji je navijestio rat prirodnim, egzaktnim i filozofskim naukama, umjetnosti i zanatima, navodeći da su to nauke nevjernika.”³⁵

³³ Isto, str. 18-20.

³⁴ Isto, str. 43.

³⁵ Isto, str. 49.

Nepoznati autor rasprave *Panislamizam i panturcizam*,³⁶ koju je sa francuskog preveo Salih Bakamović, a objavila Prva muslimanska nakladna knjižara i štamparija u Mostaru, ističe da su muslimani razmatrajući pitanje dekadence došli do nekoliko zaključaka.

Jedni su smatrali da je uzrok dekadence “nesavršenost islamskih abeceda”, tj. pisma, zbog čega su vršene reforme, odnosno zamjene grafema.

Drugi su, ističe on, došli do zaključka da je uzrok dekadence “nesavremenost islamske žene”. Tako je došlo do pokreta za emancipaciju muslimanke, a začetnik ove ideje bio je egipatski reformator Kasim bej Amin, naglašava anonimni autor.

Treći su mislili: “da je sadašnja forma islama glavna zapreka za svaki daljnji napredak i da bi prije svega nužno bilo samu vjeru reformirati.” U vezi s tim autor ističe da su nastali pokreti kakvi su:

“vehabizam u Arabiji, babizam u Perziji, senusizam u sjevernoj Africi, novotarije Sejjid Ahmeda Hana i njegovih pristaša u Indiji; savremena tumačenja vjerskih ustanova Šejh Muhammed Abduhua i njegovih pristaša i učenika Tantavije, Sejjid Muhammed Rešid Rizaa, Hibatuddin Šahrestanije i Muhammed Tal’at Harba u Egiptu, a kašnje nekolicine tatarskih učenjaka, Musa Begofa” i drugih.³⁷

Četvrti su došli do zaključka da je glavni uzrok dekadence “sistem islamske vlade”. U vezi s tim autor ističe da “jedna jedina ideja dominira svim drugim: ideja panislamizma.” Međutim, prema viđenju anonimnog autora sami nosioci ideje panislamizma imali su različito poimanje iste. Jednoj skupini su pripadali romantičari koji su sanjarili o osnivanju jednog i jedinstvenog muslimanskog carstva. Druga skupina, među kojima je i Džemaludin Afgani, su oni koji su vjerovali da muslimanski narodi moraju raditi na osnivanju konfederacije u cilju formiranja muslimanskog bloka sa zajedničkom politikom *vis a vis* Evrope i njenih kolonijalnih aspiracija. Treću i najveću skupinu panislamista čine oni koji su bili na stanovištu ostvarenja ideje “islamskog bratstva” (*el-uhuvve*

³⁶ *Panislamizam i panturcizam*, Prva muslimanska nakladna knjižara i štamparija, Mostar, bez godine izdanja.

³⁷ Isto, str. 5.

el-islamije), prije svega prevazilaženja jaza između sunnija i šija, kao elementarne pretpostavke za pružanje otpora evropskom kolonijalizmu.³⁸

Refik-beg Azm-Zade, autor rasprave pod naslovom *Panislamizam i Evropa*, koju je u prijevodu s arapskog objavila u Mostaru Prva muslimanska nakladna knjižara i štamparija, ističe nekoliko pojedinosti koje su imale izniman utjecaj na opće slabljenje islamskog ummeta.

a) "Krstaški ratovi" imali su dalekosežne posljedice. On ističe da je tokom krstaških vojnih pohoda muslimanska zemlja bila podijeljena i fragmentirana, da su jedna po jedna pokrajina padale pred krstaškim brigadama bez većih otpora. Štaviše, guverneri pokrajina nerijetko su saradivali sa krstašima protiv drugih guvernera i pomagali im u njihovu pokoravanju.

b) "Naježda Tatara" i njihov rušilački pohod u 7. stoljeću po hidžri i razaranje muslimanskog svijeta imali su nesagledive posljedice na ukupno stanje muslimana i njihovu budućnost. Refik-beg navodi riječi Ibn Esira koji kaže da se rušilački pohod Tatara na muslimanske zemlje, po razmjerama destrukcije, ne može porediti ni sa čime u povijesti ljudskog roda.

c) "apsolutistički način vlasti" i "antagonizam muslimanskih vladara", smatra autor, ipak su osnovni razlog dekadence muslimana. Obraćajući se muslimanima on kaže:

"Nesreći u koju ste vi zapali, prvi je uzrok pogubni način apsolutističke uprave, koju ste vi dali u ruke jedne ohole osobe, te što ste dozvolili, da se hiljadama ljudi oduzme sloboda i kretanje. Hiljade ljudi osuđeno je na moralnu smrt, a sve za volju sebičnog vlastodržca... morate jedanput biti svjesni toga, da vam evropska osvajalačka politika i njena agresivnost nije ništa opasnija od apsolutizma vaših vlada, dapače on pospješuje ostvarenje evropske težnje i ubrzaje vašu nesreću u budućnosti."³⁹

Na kraju spomenute rasprave on muslimanima daje sljedeće preporuke:

³⁸ Isto, str. 19-20.

³⁹ Refik-beg Azm-Zade, *Panislamizam i Evropa*, Prva muslimanska nakladna knjižara i štamparija, Mostar, bez godine izdanja, str. 58-60.

1. “Znajte da je vaš moralni život u znanju i nauci, a politički pak u ustavnoj vladavini... prosvjeta je jedno sredstvo kojim se apsolutizam ruši.”
2. “Trebate znati i to, da je glavni uvjet, zašto evropski narodi zauzimaju tako visok položaj među drugim narodima, kao i njihove moći i slave, to što skoro kod sviju vladaju jednaki osjećaji te prijateljski osjećaji jednih prema drugima. Na temelju toga povedite se i vi za primjerom ovih ljudi...”
3. “Uzmite sebi za lozinku: ‘Istok istočnim narodima.’”⁴⁰

Posebnu pažnju u spomenutoj raspravi privlači poziv na narodni suverenitet i poziv na okupljanje svih istočnih naroda bez obzira na vjeru, kako ističe autor, a u svrhu suprotstavljanja evropskom kolonijalizmu.

Zaključak

Bez obzira na sve oblike fragmentiranosti, stanovit osjećaj duhovnog jedinstva muslimanskog umeta sačuvao se tokom četrnaest stoljeća muslimanske povijesti. Prema ocjenama meritornih autoriteta, ideja islamskog bratstva (*el-uhuvve el-islamije*) pokazuje se najsnažnije na religijskom planu, ali i na socijalnom, ekonomskom i političkom planu.

Strateška defanziva u koju se bio doveo muslimanski svijet pod pritiskom evropskog kolonijalizma, nužno je vodila ka samopreispitivanju i traganju za odgovorima o uzrocima takvog stanja muslimana, odnosno njihove slabosti. U nizu idejnih i političkih pokreta koji su nastali u procesu traganja za odgovorima, svakako značajno mjesto zauzimao je i panislamski pokret.

Prema mišljenju autora panislamske orijentacije, citiranih u ovom radu, uzroci dekadence muslimana su nepismenost, moralna iskvarenost, nesprijetnost na odricanja i požrtvovanost, konzervativizam u tumačenju islama, i politički apsolutizam. Otklanjanje spomenutih devijacija otvara mogućnosti za reforme koje bi dovele do prosperiteta muslimanskog *ummeta* ■

⁴⁰ Isto, str. 60-64.

Amir Karić

**Panislamism and Panislamic
Discourse about Decadence of Islamic World**

Summary

Author considers two aspects of the subject in this paper. First aspect is a political circumstances in muslim world in which reformistic movements have been begun, with special focus on movement of panislamism. Second aspect is an analysis of some books of panislamic inclination.

Panislamists from the 1th part of the 20th sentury have identified several causes of decline of muslim world. Among those causes the most important are high rank of illitercy, conservatism in interpretation of islam, totalitarian government, etc.

Key words: *Panislamism, Islamic World, Muslim Ummah, decadence, reform.*

(Translated by author)

Literatura:

1. **Azm-Zade**, Refik-beg, (bez godine izdanja) *Panislamizam i Evropa*, Mostar: Prva muslimanska nakladna knjižara i štamparija.
2. **Arslan**, Emir Šekib, (1934.) *Zašto su muslimani nazadovali, a drugi napredovali*, Glasnik Vrhovnog starješinstva IVZ (Reprint: (1995.) Visoki saudijski komitet za pomoć Bosni i Hercegovini).
3. **Boisard**, Marcel A. (2002.) *Humanizam islama*, Sarajevo: El-Kalem.
4. **Hammer**, Joseph von, (1979.) *Historija turskog/osmanskog carstva*, III, Zagreb.
5. **Karčić**, Fikret, (1990.) *Društveno-pravni aspekt islamskog reformizma*, Sarajevo: Islamski teološki fakultet.
6. **Karić**, Amir, (2006.) *Panislamizam u Bosni*, Sarajevo: Connectum.
7. **Kedourie**, Elie, (1979.) *Islam do sredine XX vijeka*, u: "Svijet islama. Vjera. Narodi. Kultura." Beograd.
8. **Landau**, Jacob M., (1990.) *The Politics of Pan-Islam, Ideology and Organization*, Oxford: Clarendon Press.
9. *Panislamizam i panturcizam*, Prva muslimanska nakladna knjižara i štamparija, Mostar, bez godine izdanja.
10. **Rahman**, Fazlur, (1983.) *Duh islama*, Beograd.
11. **Shah**, Mohammad, (2002.) *Pan-Islamism in India & Bengal*, Karachi: Royal Book Company.